

Izzivi pri raziskovanju političnega nasilja

Abstract

Challenges in Researching Political Violence

Many researchers started investigating the characteristics of political violence due to the seriousness of its consequences. Unfortunately, the methodological approach to that investigation often lacks the high standards of scientific rigour. The article's authors briefly discuss the theoretical roots of the attempts of understanding political violence, with an emphasis on how these starting points are reflected in existing operationalizations. The authors also tackle the issues originating from the relation between an individual's attitudes and actual behaviour in the context of political violence, the psychometric characteristics of the available instruments, the importance of detecting specific forms of political violence, the tension between the desire to be truthful and the tendency towards giving socially acceptable answers, and the seriousness of the consequences that can arise from a reckless public presentation of results. The authors present cases from recent literature showing the significance of each of the potential risk factors. The article concludes by recognizing the importance of a multi-method approach to investigating political violence and the benefits of such an approach.

Keywords: political violence, attitudes, behaviours, methodology, multi-method approach

Tomislav Pavlović is a doctoral candidate in Psychology at the Zagreb-based Institute of Social Sciences Ivo Pilar (tomislav.pavlovic@pilar.hr).

Renata Franc holds a PhD in Psychology and is a researcher at the Zagreb-based Institute of Social Sciences Ivo Pilar (renata.franc@pilar.hr).

Povzetek

Resnost posledic političnega nasilja je številne raziskovalce pritegnila k proučevanju njegovih značilnosti. Žal pa metodološki pristop k proučevanju teh značilnosti pogosto ne dosega visokega standarda znanstvene strogosti. Zato ta članek na kratko obravnava teoretične korenine političnega nasilja s poudarkom na njihovem odsevu v obstoječih operacionalizacijah. V prispevku so obravnavana vprašanja, povezana z odnosom in vedenjem v kontekstu političnega nasilja, psihometričnimi značilnostmi razpoložljivih instrumentov, pomembnostjo določanja oblik političnega

nasilja, prisotnosti pridobitve in družbeno zaželenega odziva ter resnosti posledic, ki jih lahko ima nepremišljena predstavitev rezultatov, kjer se za vsak potencialni dejavnik tveganja navajajo primeri iz novejšje literature, ki kažejo na njegov pomen. Na koncu pregleda so izpostavljeni pomen metodološko raznolikega pristopa k raziskovanju političnega nasilja in koristi, ki jih lahko prinese njegova uporaba.

Ključne besede: politično nasilje, odnos, vedenje, metodologija, metodološko raznolik pristop.

Tomislav Pavlović je doktorand psihologije na Inštitutu za družbene vede Ivo Pilar, Zagreb (tomislav.pavlovic@pilar.hr).

Renata Franc ima doktorat iz psihologije. Je raziskovalka na Inštitutu za družbene vede Ivo Pilar, Zagreb (renata.franc@pilar.hr).

Uvod

Politično nasilje predstavlja velik problem vsake družbe, v kateri se pojavlja. Čeprav se nasilje že od nekdaj uporablja kot ena od metod za doseganje političnih ciljev, zaradi česar so tudi številni veliki znanstveniki z različnih področij družboslovja začeli razmišljati o njegovih koreninah, je pomembnejšo vlogo v sodobnih družboslovnih vedah dobilo šele v drugi polovici prejšnjega stoletja (Bosi in Malthaner, 2015). V tem obdobju se je pojavila tudi paradigma, ki je politično nasilje obravnavala kot še eno obliko političnega delovanja (Apter, 1997; Tilly, 1986); to je namreč pomenilo pogled na koncept z vidika družbenih gibanj ter odstopanje od tradicionalnega pogleda na politično nasilje kot na patologijo. Naslednji pomemben korak pri konceptualizaciji tega fenomena se je zgodil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je pokazalo, da »starodavno sovraštvo« ni vedno glavni vzrok za politično nasilje, da pa se lahko nestrpnost med skupinami namerno podtakne in tako preraste v konflikt, ki prinaša uresničitev političnih ciljev (Valentino, 2014). Takšno razumevanje je privedlo tudi do spremembe same definicije političnega nasilja: čeprav predhodne opredelitve kažejo, da je bil koncept sprva videti kot gibanje nasilnih posameznikov ali skupin proti legitimnim oblastem (Nieburg, 1969; Gurr, 1970), so povezave med političnim nasiljem in vojno opozorile na dejstvo, da je lahko tudi sama oblast gonilo političnega nasilja nad posamezniki, ob tem pa opozarjajo, da politično nasilje ni le ena od oblik protesta, temveč ena od oblik vojne (Valentino, 2000). V tej vojni imajo najpomembnejšo vlogo posamezniki, ki nimajo pravice izbirati, ali bodo v njej sodelovali ali ne – civilisti, prek katerih tudi vlade (na primer s strožjim nadzorom in strožjim kaznovanjem neposlušnosti) pošiljajo sporočila nasilnim skupinam, pa tudi skupine

(npr. z vandalizmom ali s terorističnimi napadi) pošiljajo sporočila vladam. Tako je jasno, da je politično nasilje mogoče opredeliti kot konflikt med dvema skupinama: tisto, ki spodbuja in poskuša preprečiti nekatere spremembe (npr. suverenost), in drugo, ki se ji upira, kjer pa najbolj trpijo civilisti kot tretja skupina, do katere imata prvi dve skupini za dosego lastnih ciljev strateški odnos.

Te spremembe paradigem spremljajo tudi spremembe v definiciji političnega nasilja, kjer pa tudi desetletja po tem, ko je koncept vstopil na področje družbenih ved, njegova edinstvena konceptualizacija še vedno ne obstaja. Na splošno bi lahko politično nasilje opredelili kot obliko kolektivnega nasilja, usmerjenega proti političnim sovražnikom (Della Porta, 2006; Valentino, 2014), ki temelji na dehumanizirajoči retoriki (Apter, 1997). To predstavlja samo eno od metod za dosego političnega cilja (Apter, 1997; Della Porta, 2006; Bosi in Malthaner, 2015). Obstaja lahko v različnih oblikah, kot so fizični, psihološki ali simbolični napadi, in jih lahko uporabijo nasilne skupine proti državi (npr. v obliki terorističnih napadov ali izgrediv, Gurr, 1970; Nieburg, 1969) ali obratno (npr. mučenje političnih zapornikov ali »etnično čiščenje«; Bosi in Malthaner, 2015). Splošni cilj političnega nasilja je spodbuditi javnost k izvajanju ali preprečevanju določenih strukturnih (družbenih, ekonomskih ali kulturnih) sprememb (Apter, 1997; Bosi in Malthaner, 2015), medtem ko je posebna metoda odvisna od konteksta (ibid.; Nieburg, 1969; Kalyvas, 2003).

Ta opredelitev jasno kaže na večdimenzionalnost pojava političnega nasilja. Zimmerman (2017) na primer opisuje tipologijo političnega nasilja, ki temelji na izpodbijanju državnega monopola nad nasiljem, državnimi mejami ali družbeno ureditvijo, pojav pa deli na več kategorij, od demonstracij, revolucij, državnih udarov in terorizma do vojn, pri čemer poudarja možnost prehajanja ene stopnje konflikta v drugo. Zato bi proučevanje političnega nasilja zahtevalo celovit pristop, ki bi omogočil, da nanj gledamo s čim bolj različnih zornih kotov, tako v smislu teoretične določitve kot tudi empiričnega raziskovanja in operacionalizacije političnega nasilja. V zadnjem času politično nasilje zelo pogosto obravnavamo v kontekstu radikalizacije, ki jo lahko opredelimo kot proces, s katerim posamezniki ali skupine sprejemajo stališča v podporo uporabi političnega nasilja pri doseganju ekstremističnih ciljev (Schmid, 2013). Številni različni teoretični modeli so bili oblikovani z namenom pojasniti proces radikalizacije, torej udeležbe oz. sodelovanja v političnem nasilju.

Teoretično pričakovani napovedniki političnega nasilja

Različni avtorji so postopek radikalizacije opisovali na različne načine, kar je privedlo do pojava različnih sklopov napovedovalcev, ki veljajo za odgovorne za politično nasilje. Tako na primer model predanega igralca (Atran, 2016) opisuje pomembno vlogo »svetih vrednot« v procesu radikalizacije. Pri tem svete vrednote nimajo nujno verske simbolike, temveč predstavljajo predmete ali ideje, ki jih imajo posamezniki za zelo pomembne in jih je vredno ohraniti. Če strukturni pritiski (kot so politične odločitve) ogrožajo svete vrednote, so jih »zavzeti akterji« pripravljeni zaščititi na vse načine, vključno z nasiljem. Druga dva znana in pogosto raziskana modela sta bolj osredotočena na negotovosti, ki jih povzročajo strukturni pritiski. Tako na primer Hogg in Adelman (2013) govorita o tezi razmerja med negotovostjo in identiteto, kjer lahko posamezniki, ki niso prepričani o svoji identiteti, isto nestabilnost poskušajo rešiti z utrjevanjem družbene identitete, kar je najlažje storiti s tem, da se držijo skupnosti, ki ponuja stroga, a jasna pravila in visoko kohezijo članov. Tak opis velja tudi za teroristične organizacije, ki s svojo jasno opredelitvijo žrtev, sovražnikov in tarč odpravljajo negotovost vsakdanjega življenja, obenem pa ponujajo rešitev za razvoj stabilne podobe sveta (in lastne identitete) za ceno življenja drugih ljudi. Tretji pristop prav tako opozarja na negotovost kot pomemben predhodnik radikalizacije, vendar je tokrat poudarjena negotovost glede smisla življenja. Izhajajoč iz eksistencialističnih filozofskih načel Kruglanski in drugi (2014) ugotavljajo, da se vsako bitje želi počutiti dragoceno in voditi smiselno življenje, kar vsebuje tudi koncept varnosti lastnega obstoja (angl. *secure life attachment*, Ozer in Bertelsen, 2019). Če posameznik v svojem življenju ne najde smisla ali ga izgubi zaradi fizično ogrožajočih, nepravilnih, izključujočih, nenadoma spreminjajočih se okoliščin, ki zmanjšujejo posameznikovo dobrobit, lahko osebo spodbudijo, da svoj smisel poišče v skupinah, ki te pomanjkljivosti blokirajo. Hkrati pa ekstremistične organizacije s spodbudnimi in jasnimi narativi ter zelo povezanimi mrežami posamezniku navidezno omogočajo, da najde nov pomen, ki se prilega idealom, h katerim teži skupina. V kontekstu radikalizacije se lahko takšna pripoved preoblikuje v vlogo posameznika kot mučenika, ki bo na koncu zaščitil sveto vrednoto svoje skupine, s čimer bo odkupil svojo preteklost in zaščitil tiste, ki potrebujejo zaščito – medtem ko ostaja del množičnega umora zaradi tega preoblikovanja v ozadju (Abdel-Khalek, 2004; Hafez, 2007). Tako Borum (2014) kot Doosje in drugi (2016) so ponudili tudi širše modele radikalizacije (in deradikalizacije),

ki združujejo prej omenjene pristope, vendar jih je ravno zaradi njihovega obsega težje preizkusiti kot edinstvene celote.

Vendar teoretični premisleki brez empirične podlage nimajo praktične vrednosti, zato je pomembno, da se vsaj nekaj pozornosti posveti načinu pridobivanja podatkov na določenem področju. Zato naslednje poglavje obravnava več specifičnih problemov, s katerimi se srečujejo raziskovalci pri raziskovanju političnega nasilja.

Problematika raziskovanja političnega nasilja

Čeprav je teoretična opredelitev pojma izredno pomembna, je potrebno za raziskovanje političnega nasilja navedeno teoretično definicijo predstaviti z merljivimi koncepti, kar je v primeru zapletenih in večdimenzionalnih konceptov, kot je ta, velik izziv za raziskovalce. Zato naslednja poglavja na kratko obravnavajo vprašanje operacionalizacije in raziskovanja političnega nasilja.

Utemeljitev političnega nasilja v primerjavi s sodelovanjem v političnem nasilju

Prvi od problemov operacionalizacije političnega nasilja je povezan z vprašanjem veljavnosti njegovih operacionalizacij v vprašalnikih. Čeprav je med opazovanjem mogoče sorazmerno nedvoumno ugotoviti, kateri posamezniki sodelujejo in kateri ne sodelujejo v političnem nasilju, vprašalniki temeljijo predvsem na preverjanju stopnje soglasja posameznika z uporabo političnega nasilja in utemeljitvi tega. McCauley in Moskalenko (2017) v okviru dvopiramidnega modela radikalizacije jasno ločujeta njene kognitivne in vedenjske komponente. Avtorja ta pojav utemeljujeta na rezultatih prejšnjih raziskav; ta je namreč skladen s predlogom Khalila (2014), ki prav tako poudarja pomen delitve stališč in vedenj v okviru političnega nasilja. Po mnenju avtorjev so kognitivne in vedenjske dimenzije radikalizacije nekoliko povezane, vendar so v veliki meri neodvisne in jih ne smemo obravnavati kot enake konstrukte. Podobno je razvidno tudi iz intrapsihičnih modelov radikalizacije (npr. Borum, 2003; Kruglanski et al., 2014; Moghaddam, 2005), ki poudarjajo, da frustracija, ki lahko misli usmerja v nasilne metode samorazreševanja, ni dovolj, da bi posameznike resnično vpletla v politično nasilje. Glede na zgoraj navedeno je jasno, da če je naš cilj prepoznati družbeno tvegane posameznike, je treba radikalizacijo operacionalizirati z vedenjskimi ukrepi (na primer sodelovanje v nasilnih protestih). Vendar

v večini raziskav takšni podatki niso na voljo, zato se najpogosteje meri le stopnja podpore ali upravičenosti ekstremističnega vedenja. Kako koristni so torej preventivni in kurativni ukrepi, če temeljijo na ukrepih kognitivne radikalizacije?

Iz zgoraj navedenega izhaja, da bi lahko z grobo operacionalizacijo radikalizacije opazno zgrešili njeno bistvo in v mnogih primerih napačno presodili, kateri od udeležencev bo najverjetneje dejansko storil neko obliko napada. To ponazarjajo tudi rezultati nedavne analize (Storm, Pavlović in Franc, 2020) podatkov iz projekta MyPLACE (2012; Pollock in Ellison, 2014), med drugim osredotočenih na politično participacijo mladih (15–25 let, N = 16.935). Baza podatkov MyPLACE namreč vsebuje tudi oceno upravičenosti uporabe političnega nasilja za različne namene (zaščita delovnih mest, človekove pravice, preprečevanje globalnega segrevanja, zaustavitev revščine, zaščita lastne etnične skupine, vzdrževanje stabilne vlade, rušenje vlade, zaščita pravic živali) ter sodelovanje v političnem nasilju (v 12 mesecih pred datumom raziskave). K analizi rezultatov smo pristopili v več korakih. Najprej je bilo zajeto le sodelovanje v političnem nasilju, tako da so bili vsi udeleženci, ki so v zadnjih 12 mesecih sodelovali v nasilnem političnem dogodku, združeni v eno skupino in postavljeni nasproti tistim, ki niso nikoli sodelovali pri tem, da bi zmanjšali problem nezadostne variabilnosti udeležbe v političnem nasilju. Vsi udeleženci, ki niso odgovorili na nobeno od ustreznih vprašanj, so bili nato izključeni iz vzorca. Na tem vzorcu je bila izvedena potrditvena faktorska analiza, ki je potrdila enofaktorsko strukturo ukrepa za upravičenost političnega nasilja, v naslednjem koraku pa so bile faktorske točke izvzete iz analize, izračunane in uporabljene v nadaljnjih analizah kot sestavljeni ukrep za podporo političnemu nasilju. Poleg tega je bila kot napovednik vključena spremenljivka za oceno učinkovitosti političnega nasilja, merjena s postavko, ki je udeležence vprašala, kako učinkoviti se jim zdijo nasilni protesti za oblikovanje nacionalne politike. Ocena učinkovitosti predstavlja pomemben del modela kolektivnega delovanja (van Zomeren, Postmes in Spears, 2008; van Zomeren, 2013), zato naj bi prispevala k natančnosti napovedi udeležbe v nasilnih protestih. Nazadnje je bilo izvedeno ujemanje točk nagnjenosti (angl. *propensity score matching*), ker jih je od 14.685 udeležencev, ki so odgovorili na vsako vprašanje, pomembno za to analizo, le 296 dejansko sodelovalo v političnem nasilju. Na podlagi ujemanja udeležencev po starosti, spolu, finančnem, zaposlitvenem in izobraževalnem statusu ter lokaciji z uporabo knn (angl. *k-nearest neighbors* algoritem) je bil iz podskupine udeležencev, ki niso sodelovali v političnem nasilju, izbran vzorec, ki je bil po značilnostih skoraj enak vzorcu, ki je sodeloval pri nasilju (podrobneje glej Pavlović in Franc, 2019).

Čeprav so rezultati logističnih regresij s podporo političnemu nasilju in na podlagi ocenjene učinkovitosti političnega nasilja kot napovedovalci dejanske udeležbe v političnem nasilju pokazali, da ti odnosi deloma omogočajo razlago vedenja, jasno prikazujejo neupravičeno obravnavo kognitivne in vedenjske radikalizacije kot enega samega pojava. Medtem ko je bilo na podlagi stopnje podpore političnemu nasilju v skoraj 61 % primerov mogoče natančno razložiti, ali je udeleženec sodeloval v političnem nasilju ali ne, je bila na podlagi zaznavanja učinkovitosti enaka razvrstitev pravilna v skoraj 66 % primerov in v primeru njihove kombinacije v 67,5 % primerov. Čeprav te številke jasno kažejo, da je razlikovanje bolj natančno kot pa naključna izbira, v katerem bi v 50 % primerov prineslo pravilen rezultat, v najbolj natančnem primeru pa je bila približno tretjina udeležencev razvrščena v napačno kategorijo. Natančneje, 27 % nasilnih je bilo razglašanih za nenasilne, medtem ko je bilo skoraj 38 % nenasilnih razglašanih za nasilne. To so tudi ocene deleža posameznikov, ki bi, če bi zgoraj navedena merila upoštevali kot diagnostično orodje, bodisi po pomoti prejeli zdravljenje ali ne. Čeprav tudi ta niz podatkov trpi zaradi pomanjkljivosti v okviru raziskav o političnem nasilju (npr. neupoštevanje časovne perspektive in kronološkega vrstnega reda odnosov in udeležbe ter operacionalizacija učinkovitosti političnega nasilja in sodelovanja v političnem nasilju z eno postavko), ti rezultati nedvoumno kažejo zlasti na pomen, kateri ukrepi ali konstrukti vključujejo radikalizacijo ali ekstremizem.

Psihometrične lastnosti vprašalnikov političnega nasilja

Po pregledu problema veljavnosti, ki izhaja iz odločitve, ali bomo v raziskavi uporabili vprašalnik ali vedenjsko merilo nagnjenosti k političnemu nasilju, bi v primeru izbire vprašalnika, ne glede na to, ali gre za merilo odnosov ali vedenja (npr. prejšnja vedenja, vedenjske namere), pozornost prav tako veljalo posvetiti tudi njegovim psihometričnim značilnostim. Scarcella, Page in Furtado (2016) so izvedli sistematičen pregled ukrepov, pomembnih v okviru radikalizacije, da bi na eni strani opozorili na prostor za izboljšave in na drugi na instrumente, ki so primernejši za uporabo.

Rezultati pregleda so pokazali opazne pomanjkljivosti v poznavanju psihometričnih lastnosti instrumentov, zlasti tistih, ki so namenjeni profesionalni uporabi. Po mnenju avtorjev so bili podatki o zanesljivosti merilnega instrumenta, ki presega notranjo konsistenco, le redka izjema, medtem ko podatki o občutljivosti, specifičnosti in napovednih vrednostih niso bili podani. Za pomemben del instrumentov so manjkali tudi podatki o veljavnosti meril, kar bi pomenilo, da njihovi rezultati dejansko niso bili nikoli

povezani z vedenjskimi ukrepi. Čeprav so bile merilne lastnosti nekaterih instrumentov, na primer Multidimenzionalni popis fundamentalizma (angl. *Multi-Dimensional Fundamentalism Inventory*, MDFI; Liht, Conway, Savage, White in O'Neill, 2011) ali SyfoR (Bhui, Warfa in Jones, 2014), nekoliko pregledneje predstavljene iz lastnosti drugih instrumentov, manjkajoči opazen del informacij o njihovih lastnostih ne omogoča sklepa o tem, kateri instrumenti bi bili najprimernejši za preverjanje stališč o političnem nasilju, kar poudarja pomen nadaljnjih raziskav na tem področju. V nasprotju z vsem zgoraj navedenim velike mednarodne raziskave pogosto preizkušajo odnos do političnega nasilja z eno samo postavko, ki se osredotoča bodisi na podporo določenemu dogodku ali osebi (npr. podpora napadom 11. septembra) bodisi na podporo političnemu nasilju na splošno. Čeprav lahko takšno vprašanje marsikaj razkrije o odnosu do političnega nasilja nasploh, ostaja vprašljivo, s čim se udeleženci natančno strinjajo in kako stabilna je ta ocena tako glede notranje doslednosti kot tudi skozi čas.

Problemi družbeno zaželenega odgovarjanja in privolitev

Znano je, da so samoocene nasilja predmet družbeno zaželenih odgovorov, kar lahko vodi do pristranskih rezultatov. Saunders (1991) na primer opisuje pomen uporabe vsaj enostavnejših metod za popravljanje družbeno zaželenih odzivov v okviru samoocene nasilja, Sugarman in Hotaling (1997) sta z metaanalizo ugotovila majhen do srednji učinek družbeno zaželenega odziva na oceno intimnega nasilja, medtem ko so Vigil-Colet in drugi (2012) navedli, da so agresivni ukrepi na splošno močno obremenjeni z družbeno zaželenim odzivom. Takšni zaključki vodijo do hipoteze, da je samoocenjevanje nagnjenosti k političnemu nasilju obremenjeno z družbeno zaželenostjo, čeprav ni dovolj empiričnih dokazov za njegov obstoj. Po drugi strani obstaja utemeljena osnova za sum – nekateri udeleženci lahko zmanjšajo ocene, ker se želijo predstaviti v najugodnejši luči, nekatere populacije pod stigmo tveganja lahko težave dojemajo provokativno ter se v odsotnosti zaupanja v raziskovalce in strahu pred policijo poskušajo predstaviti kot nenasilne, medtem ko obstajajo tudi tisti, ki raziskovanja ne bodo jemali resno. Poleg tega so študije, ki so upoštevale družbeno zaželenost, pokazale neskladje med rezultati različnih (očitnih in prikritih) ukrepov za podporo političnemu nasilju (Fair et al., 2018; Ofos in Tesfaye, 2018). Zato je treba pri interpretaciji rezultatov, povezanih s političnim nasiljem, upoštevati morebitno pristranskost pridobljenih samoocen.

Da bi to težavo zmanjšali, je treba biti pozoren na vsebino postavk, saj se tudi v načinu predstavitve političnega nasilja lahko skrivajo sledi njegovega

opravičevanja ali obsodbe, kar lahko vpliva na ocene udeležencev. Postopki za spreminjanje miselnega okvira razlage situacije so znani v kontekstu terorizma, kjer je na primer bombni napad mogoče razlagati kot dejanje mučeništva ali odrešenja (Abdel-Khalek, 2004; Hafez, 2007). Prav tako je miselna predstavitev pojavov skozi take narative eden temeljnih elementov radikalizacije (Kruglanski et al., 2018). Sliko mučeništva je možno nadalje spremeniti v konflikt skupin, v katerem trpijo člani ene od njih, medtem ko člani druge skupine v tem uživajo, saj ne storijo ničesar, da trpljenje preneha. Pri tem pride do razdelitve na »nas« in »njih«, kjer se »njih« obtožuje, razglša za hudobne, posledično tudi razčloveči ter šteje, da si zaslužijo najstrožje kazni (Borum, 2003). Zato bi lahko takšno pripoved, ki podaja argumente s ciljem zmanjšanja neupravičenosti političnega nasilja, uporabili z namenom zmanjšanja družbeno zaželenega odziva in pridobivanja realnejše slike podpori političnemu nasilju v družbi.

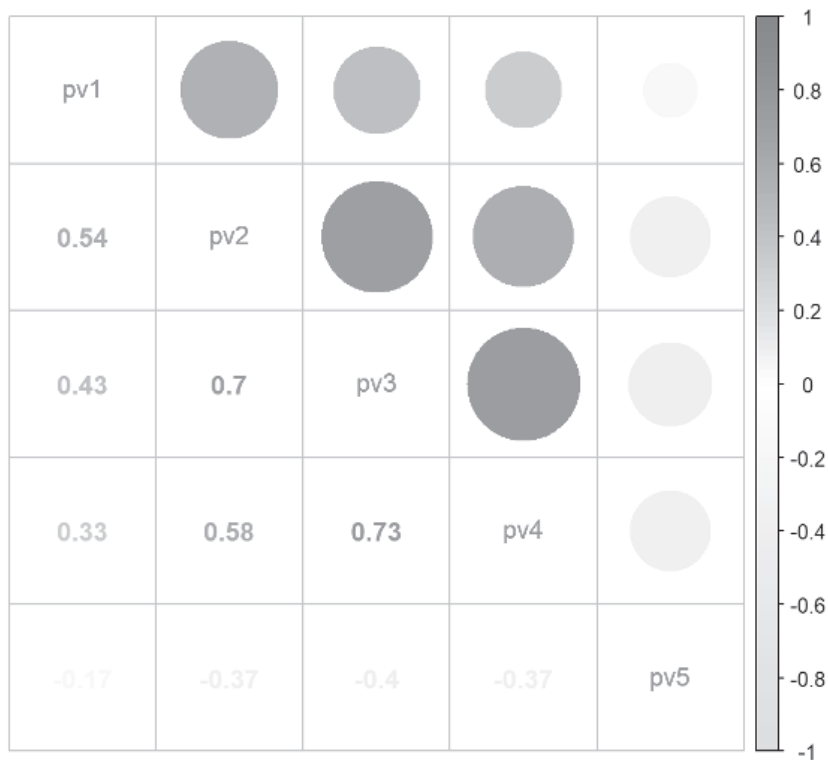
Ko omenjamo družbeno zaželen odziv, je treba opozoriti na pomen kombiniranja postavk različnih smeri, da bi se izognili privolitvi, torej učinkom težnje po strinjanju s trditvami, ne glede na njihovo vsebino (Milas, 2005). Takšna težnja lahko vnese nesistematično spremenljivost tako med napovednike kot v samo merilo. Zato se je s skrbno izbiro merilnih instrumentov oziroma s konstrukcijo merilnih instrumentov, ki vsebujejo različno usmerjene postavke, treba ograditi od takšnih groženj veljavnosti statističnega zaključka.

Oblike političnega nasilja

Poleg tega, kakor je bilo že omenjeno, lahko politično nasilje privzame različne oblike in je lahko usmerjeno na različne cilje, zato splošno vprašanje političnega nasilja ni povsem jasno, ali se udeleženci strinjajo ali nasprotujejo uporabi terorističnih napadov ali morda obsojajo teroristične napade, ampak bi grožnje, izsiljevanje ali blagi vandalizem šteli za nekoliko primernejše. Možne razlike v rezultatih glede na to, ali gre za splošno mero nasilja ali nekatere posamezne oblike političnega nasilja, ponazarjajo tudi podatki nedavne raziskave determinant podpore političnemu nasilju (Pavlović in Franc, 2020) z uporabo lestvice podpore političnemu nasilju (Kalmoe, 2014). Ta lestvica meri podporo uporabi političnega nasilja s petimi postavkami, pri čemer štiri postavke bolj ali manj določajo konkretno obliko nasilja (grožnje, vandalizem, uporaba fizične sile in strelnega orožja), medtem ko je peti usmerjen drugače; ta namreč preverja strinjanje z izjavo, da razdraženi državljani nikoli ne smejo uporabljati nasilja za reševanje nesoglasij s politiki. Ustrezen vzorec udeležencev (299 študentov, od tega 104

moški) v *spletni* anketi je ustrezal zgornji lestvici. Pri obdelavi rezultatov je bila izračunana tudi matrika medsebojnih povezav med postavkami uporabljene lestvice političnega nasilja, prikazane kot graf 1.

Legenda: pv1 = grožnja, pv2 = vandalizem, pv3 = fizično nasilje, pv4 = strelno orožje, pv5 = obsodba nasilja.

Graf 1: Odnos med postavkami političnega nasilja na ustreznem vzorcu hrvaških študentov (n = 299)

Predstavljeni rezultati v dodatku jasno govorijo v korist povezavi med podporo različnim oblikam političnega nasilja in njihovem negativnemu odnosu do obsodbe političnega nasilja (pv5). Kljub temu je iz matrike razvidno tudi, da so korelacije grožnje s preostalimi postavkami političnega nasilja, vključno z obsodbo nasilja, nekoliko nižje v primerjavi z vandalizmom, uporabo strelnega orožja in fizično silo nasploh. Takšni rezultati kažejo, da udeleženci, ki obsojajo primere političnega nasilja, nimajo enakega stališča glede groženj kot glede drugih oblik političnega nasilja, kar pomeni, da se zdi, da grožnja ne velja za enako pomemben in nezaželen element političnega delovanja pri drugih oblikah političnega nasilja.

Čeprav lahko raziskovanju oziroma uporabi raziskovalnega instrumenta (Kalmoe, 2014) ugovarjamo, da je grožnje mogoče razumeti različno ter da so nekateri udeleženci pod tem izrazom morda razumeli protest, drugi pa grožnjo s smrtjo, tudi pri postavki, povezani z uporabo fizične sile za reševanje političnih problemov, ni bila navedena nobena specifikacija sile, kljub temu pa se je izkazalo, da je postavka v veliki korelaciji s postavkami, povezanimi z uporabo strelnega orožja oziroma vandalizmom. Na splošno ti rezultati kažejo, da laične teorije političnega nasilja lahko tudi ne odražajo znanstvenih in ilustrirajo pomen določanja oblik preiskovanega političnega nasilja.

Interpretacija rezultatov raziskovanja

Tudi če so vsi prejšnji koraki skrbno izvedeni, nedavne razmere v britanskih medijih kažejo na pomembnost pravilne razlage rezultatov. Čeprav se včasih šteje, da številke in grafi povedo več kot tisoč besed, lahko nekaj besed razlage popolnoma spremeni interpretacijo izsledkov raziskav. Tako so znani mediji, kot so *Sunday Times* (glej npr. McLaughlin, 2019), *Independent* (glej npr. Kentish, 2019) in *Guardian* (glej npr. Walker, 2019), poročali o tem, da so tako privrženci brexita kot njegovi nasprotniki mnenja, da je nasilje upravičeno, če jim bo omogočilo doseči svoj cilj v okviru izstopa ali obstanka Združenega kraljestva v Evropski uniji. Poleg tega so rezultate tudi grafično predstavili, kar jasno kaže, da večina udeležencev, ne glede na njihovo izbiro, meni, da je nasilje upravičeno. Vendar je ena od spletnih strani, ki se je nanašala tudi na raziskovalno metodologijo (glej FullFact, 2019), jasno opozorila na pre nagljenost takšnega zaključka. V zadevni številki je bila namreč izmerjena sprejemljivost tveganja nasilja in ne uporaba samega nasilja za dosego političnega cilja. Čeprav je medijem mogoče delno očitati senzacionalizem, del odgovornosti za takšne lažne novice nosijo tudi znanstveniki, ki so brezskrbno pristopili k diseminaciji svojih rezultatov.

Prav zaradi daljnosežnih posledic, ki jih lahko povzroči, so za verodostojno razširjanje rezultatov raziskav odgovorni vsi, ki sodelujejo v raziskovalnem procesu (Garrett in Bird, 2000). Poleg širjenja netočnih informacij lahko napačne interpretacije vodijo tudi do kršitev pravic določenih družbenih skupin, kar etiko diseminacije postavlja ob bok natančnosti (več v Priest, Goodwin in Dahlstrom, 2018). Koliko škode lahko povzroči brezskrbna diseminacija, lahko ponazorimo z zaključki nedavnega sistematičnega pregleda neenakosti kot napovedovalca radikalizacije, po katerem zaznana krivica in neenakost bolje napovedujeta stališča in vedenja, povezana z ekstremizmom, kot objektivna merila neenakosti (Franc in Pavlović, 2018). Če bi torej zgoraj navedene rezultate o podpori nasilju v okviru brexita nenamerno

našli v kontekstu nekaterih manjšin in jih objavili v medijih, bi lahko tak splet okoliščin pri teh manjšinah povzročil precejšnjo krivico in nezaželenost, kar bi lahko sprožilo radikalizacijo, zlasti če bi sočasno uvedli strožje varnostne ukrepe in nadzor, s čimer bi izključili marginalizirano prebivalstvo (Knaption, 2014; Pfundmair, 2019). Po drugi strani pa bi lahko vtis grožnje spodbudil tudi politično nelegitimno vedenje večinskega prebivalstva, kar bi lahko povzročilo tudi politično nasilje (Ciftci, 2012). Skratka, nič hudega sluteči članek bi lahko ustvaril plaz radikalizacije, ki ga ne bi bilo lahko ustaviti, in če se ne bi zgodil pravočasno ali v celoti, bi lahko povzročil veliko večjo škodo in konflikt, kot bi jih kdajkoli lahko storila sama raziskovana stališča odnosov. Narativi predstavljajo pomemben element radikalizacije (Kruglanski et al., 2014; 2018), zato jim je treba nameniti pozornost, da zmanjšamo verjetnost njihove napačne interpretacije in s tem povezane škode.

Neal in Neal (2017) sta na primer doživela podoben scenarij, ko se je začelo njuno znanstveno delo o koristih in težavah družbene raznolikosti v skupnosti uporabljati v rasistični propagandi kot argument v prid tezi, da je raznolikost vir zla. Neal in Neal (2017) s kratkim opisom poteka transformacije interpretacije zaključkov svojih raziskav opozarjata tudi na to, kaj so se iz same izkušnje naučili. Pri tem menita, da je eden najpomembnejših korakov pri preprečevanju napačne interpretacije razmišljanje o elementih, ki bi ga lahko spodbujali, in zmanjšanje dvoumnosti vsebine. V operativnem smislu to pomeni, da bi bilo zaželeno, da se uporaba tehničnih izrazov čim bolj zmanjša, obenem pa biti pozoren na strukturo in dolžino stavka. Med drugim je zaželeno tudi, da so stavki čim krajši, nedvoumni, razumljivi in poznani (pogosteje v vsakdanjem govoru) ljudem, ki teme ne poznajo. Če raziskovalec rezultatov svoje raziskave ne predstavi samostojno, temveč jih predstavi novinar, je priporočljivo zaprositi za pregled pripravljenega članka, da bo lahko raziskovalec z gotovostjo ugotovil, da vsebina, ki bo predstavljena širšemu občinstvu, resnično odraža rezultate raziskav. Poleg tega Neal in Neal (2017) tudi po razširjanju rezultatov raziskav širši javnosti poudarjata pomen raziskovalca, ki spremlja odzive javnosti na objave, povezane z njihovim delom, tako da se lahko raziskovalci pravočasno odzovejo in preprečijo nadaljnje širjenje napačnih interpretacij, če do njih pride. Da bi preprečili neželene učinke, Dahlstrom in Ho (2012) poleg tega izpostavljata tri vprašanja, pomembna za izbiro narativov z namenom etičnega sporočanja občutljivih rezultatov v javnosti: vprašanje namena (opisovanje pojavov ali prepričevanje javnosti), natančnosti (v obliki pripovedovanja resničnih dogodkov ali opisovanja fiktivnih dogodkov in količine podrobnosti v teh opisih) ter primernosti pripovedi v določenem kontekstu za občinstvo, ki mu je namenjeno. Podobno sta Garrett in Bird (2000) dodatno poudarila

pomen spoštovanja omejitev raziskav, katerega zanemarjanje ustvarja plodna tla za pretirano posploševanje in razvoj napačnih interpretacij. Če se od občinstva ne pričakuje, da razume vse omejitve sklepov, jih je treba ustrezno razjasniti, tako da se zagotovi, da dela, napisana z najboljšimi nameni, ne postanejo sredstvo za doseganje najslabših.

Namesto sklepa

Prejšnja poglavja na kratko obravnavajo različne grožnje notranji in konstruktivni veljavnosti raziskav političnega nasilja, iz katerih izhaja več pomembnih zaključkov, ki jih je treba upoštevati pri načrtovanju in interpretaciji rezultatov takšnih raziskav. Pri tem je treba izpostaviti pomen opredelitve pojma političnega nasilja (bodisi z vidika določene oblike nasilja, podpore ali sodelovanja pri nasilju), izbiro ustreznega ukrepa raziskovanega pojava (glede psihometričnih lastnosti) in nadzor pomembnih dejavnikov (kot je družbeno zaželen odziv), ki lahko pomembno vplivajo na same rezultate meritev. Čeprav so pri radikalizaciji glede na njene daljnosežne posledice pomembnejša vedenja kot same ideje ali stališča, pa osredotočenost na sam proces radikalizacije kaže, da bi zmanjšanje števila tistih na dnu »piramide« verjetno zmanjšalo število tistih na vrhu ter posledično prišlo tudi do prepletanja, vendar ne izenačenosti merjenja stališč in vedenj, povezanih s političnim nasiljem. Tak sklep namreč izhaja iz pomena pripovedi v procesu radikalizacije (Borum, 2003; Kruglanski et al., 2014; 2018), ki lahko usmerjajo sovraštvo do določenih članov družbe ali družbenih skupin in spodbujajo nasilje kot sredstvo za odpravo krivic, hkrati pa prikrivajo njegove daljnosežne posledice.

Glede na uničujoče posledice političnega nasilja je izredno pomembno, da na eni strani vemo, kako pripravljeni so udeleženci še vedno na nasilje, na drugi pa, kako učinkoviti so sami preventivni in intervencijski posegi. Na tem področju je hkrati poudarjen tudi pomen razlikovanja med zapuščanjem same ekstremistične organizacije in opuščanjem idej, ki uporabo političnega nasilja upravičujejo (Horgan, 2008; Schmid, 2013). Zato je za doseganje najbolj veljavnih rezultatov kot tudi najučinkovitejše naložbe v preventivne in kurativne ukrepe treba k raziskavam političnega nasilja in na splošno radikalizacije pristopati z veliko mero previdnosti.

Hkrati lahko neželene učinke oz. vsaj dela omenjenih problemov v raziskavi preprečimo s pravočasnim posegom v samo zasnovo raziskave. Večkratno operacionalizacijo političnega nasilja lahko razumemo kot nekoliko univerzalno rešitev za večino teh omejitev. Čeprav včasih okoliščine raziskave tega

ne omogočajo, je treba – kadar je le mogoče – uporabiti večkratno operacionalizacijo političnega nasilja, da se vsaj delno odpravijo pomanjkljivosti posameznih metod. Če bi se, denimo, v študiji hkrati uporabljali kognitivni in vedenjski ukrepi političnega nasilja, bi lahko del skupnih napovedovalcev z vidika metodološkega pristopa šteli za robustne napovedovalce političnega nasilja, medtem ko bi napovedniki, ki bi pomembno napovedovali politično nasilje samo ene od metod, dejansko predstavljali posebne napovedovalce, povezane samo z držo ali vedenjem. Dolgoročno bi tak pristop lahko privedel tudi do novih posegov, ki bi lahko bili posebej usmerjeni bodisi v razreševanje ekstremističnih stališč bodisi zgolj na preprečevanje udeležbe ali začetek političnega nasilja. Poleg tega je za razvoj intervencij, ki temeljijo na empiričnih podatkih, treba povečati število eksperimentalnih študij na tem področju, kot kažejo prejšnji pregledi (Franc in Pavlovič, 2018; Gotzsche-Astrup, 2018). Čeprav so poskusi na področju radikalizacije res redkost, obstoječi primeri kažejo, da je njihova izvedba mogoča, če se k samemu projektu pristopi z mero kreativnosti. Tako so na primer Fair in drugi (2018) z manipulacijo pragov pri ocenjevanju ravni dohodkov povzročili, da je bilo večino udeležencev treba uvrstiti med revne, kar je povzročilo, da so se udeleženci počutili ekonomsko prikrajšani, socialno izključenost pa je pogosto povzročila virtualna igra *cyberball*, pri kateri so udeleženci nameroma izključni iz interakcij preostale skupine, za katero meni, da je resnična, čeprav gre dejansko za algoritem, s katerim se meri nagnjenost k političnemu nasilju (Knapton, 2014; Pfundmair, 2019).

Skratka, čeprav je pojav političnega nasilja zaradi njegove večdimenzionalnosti težje izmeriti v vsej svoji celoti, kombinacija različnih pristopov omogoča, da pridemo do bolj veljavnih spoznanj. S skrbnim raziskovalnim pristopom, ki je potreben za merjenje družbeno občutljivih pojavov, ki vključuje upoštevanje metodoloških značilnosti osnutka in vključitev elementov, ki odpravljajo vsaj nekatere od teh pomanjkljivosti in upoštevajo smernice za disseminacijo rezultatov v javnosti, bi tovrstne raziskave v prihodnosti lahko vodile k uspešnejšim preventivnim ukrepom ter intervencijam za odpravo skrajnih idej in teženj k sodelovanju v političnem nasilju, posamično ali v skupini. Da bi prišli do takšnih zaključkov, bo moralo preteči vsaj nekaj časa, ne nazadnje pa pridobiti nove, eksperimentalne dokaze in preverjanja obstoječih modelov, s čimer se bo zagotovila varnejša družba za vsakega njenega člana.

Prevod: Mitja Sardoč

Literatura

- Abdel-Khalek, Ahmed. M. (2004): Neither Altruistic Suicide, nor Terrorism but Martyrdom: A Muslim Perspective. *Archives of Suicide Research* 8(1): 99–113. Dostopno na DOI:10.1080/13811110490243840.
- Apter, David E. (1997): Political Violence in Analytical Perspective. V *The Legitimization of Violence*, D. E. Apter (ur.), 1–32. UN Research Institute for Social Development. Dostopno na DOI: 10.1007/978-1-349-25258-9_1.
- Atran, Scott (2016): The Devoted Actor: Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures. *Current Anthropology* 57(S13): S192–S203. Dostopno na DOI:10.1086/685495.
- Bhui, Kamaldeep, Nasir Warfa in Edgar Jones (2014): Is Violent Radicalisation Associated with Poverty, Migration, Poor Self-Reported Health and Common Mental Disorders? *PLoS ONE* 9(3): e90718. Dostopno na DOI: 10.1371/journal.pone.0090718.
- Borum, Randy (2003): Understanding the Terrorist Mindset. *FBI Law Enforcement Bulletin* 72(7): 7–10.
- Borum, Randy (2014): Psychological Vulnerabilities and Propensities for Involvement in Violent Extremism. *Behavioral Sciences & the Law* 32(3): 286–305. Dostopno na DOI: 10.1002/bsl.2110.
- Bosi, Lorenzo in Stefan Malthaner (2015): Political violence. V *The Oxford Handbook of Social Movements*, D. della Porta in M. Diani (ur.), 440–451. Oxford University Press. Dostopno na DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199678402.013.50.
- Ciftci, Sabri (2012): Islamophobia and Threat Perceptions: Explaining Anti-Muslim Sentiment in the West. *Journal of Muslim Minority Affairs* 32(3): 293–309. Dostopno na DOI: 10.1080/13602004.2012.727291.
- Dahlstrom, Michael F. In Shirley S. Ho (2012): Ethical Considerations of Using Narrative to Communicate Science. *Science Communication* 34(5): 592–617. Dostopno na DOI: 10.1177/1075547012454597.
- Della Porta, Donatella (2006): *Social Movements, Political Violence, and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*. Cambridge University Press.
- Doosje, Bertjan, Fathali M. Moghaddam, Arie W. Kruglanski, Arjan de Wolf, Liesbeth Mann in Allard R. Feddes (2016): Terrorism, Radicalization and De-radicalization. *Current Opinion in Psychology* 11: 79–84. Dostopno na DOI: 10.1016/j.copsyc.2016.06.008.
- Fair, C. Christine, Rebecca Littman, Neil Malhotra in Jacob N. Shapiro (2016): Relative Poverty, Perceived Violence, and Support for Militant Politics: Evidence from Pakistan. *Political Science Research and Methods* 6(1): 57–81. Dostopno na DOI: 10.1017/psrm.2016.6.
- Franc, Renata in Tomislav Pavlović (2018): *Systematic Review of Quantitative Studies on Inequality and Radicalisation*. Dialogue About Radicalisation and Equality.

Dostopno na: <http://www.dare-h2020.org/research-reports.html> (20. november 2020).

- Garrett, Jinnie M. in Stephanie J. Bird (2000): Ethical Issues in Communicating Science. *Science and Engineering Ethics* 6(4): 435–442. Dostopno na DOI:10.1007/s11948-000-0001-7.
- Gurr, Ted Robert (1970): Sources of Rebellion in Western Societies: Some Quantitative Evidence. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 391(1): 128–144. Dostopno na DOI: 10.1177/000271627039100111.
- Gøtzsche-Astrup, Oluf (2018): The Time for Causal Designs: Review and Evaluation of Empirical Support for Mechanisms of Political Radicalisation. *Aggression and Violent Behavior* 39: 90–99. Dostopno na DOI: 10.1016/j.avb.2018.02.003.
- Hafez, Mohammed M. (2007): Martyrdom Mythology in Iraq: How Jihadists Frame Suicide Terrorism in Videos and Biographies. *Terrorism and Political Violence* 19(1): 95–115. Dostopno na DOI: 10.1080/09546550601054873.
- Hogg, Michael A. In Janice Adelman (2013): Uncertainty-Identity Theory: Extreme Groups, Radical Behavior, and Authoritarian Leadership. *Journal of Social Issues* 69(3): 436–454. Dostopno na DOI: 10.1111/josi.12023.
- Horgan, John (2008): From Profiles to Pathways and Roots to Routes: Perspectives from Psychology on Radicalization into Terrorism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 618(1): 80–94. Dostopno na DOI: 10.1177/0002716208317539.
- Kalmoe, Nathan P. (2014): Fueling the Fire: Violent Metaphors, Trait Aggression, and Support for Political Violence. *Political Communication* 31(4): 545–563. Dostopno na DOI: 10.1080/10584609.2013.852642.
- Kalyvas, Stathis N. (2003): The Ontology of “Political Violence”: Action and Identity in Civil Wars. *Perspectives on Politics* 1(03): 475–494. Dostopno na DOI: 10.1017/s1537592703000355.
- Khalil, James (2014): Radical Beliefs and Violent Actions Are Not Synonymous: How to Place the Key Disjuncture Between Attitudes and Behaviors at the Heart of Our Research into Political Violence. *Studies in Conflict & Terrorism* 37(2): 198–211. Dostopno na DOI: 10.1080/1057610x.2014.862902.
- Knapton, Holly M. (2014): The Recruitment and Radicalisation of Western Citizens: Does Ostracism Have a Role in Homegrown Terrorism? *Journal of European Psychology Students* 5(1): 38–48. Dostopno na DOI: 10.5334/jeps.bo.
- Kruglanski, Arie W., Michele J. Gelfand, Jocelyn J. Bélanger, Anna Sheveland, Malkhanti Hetiarachchi in Rohan Gunaratna (2014): The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism. *Political Psychology* 35: 69–93. Dostopno na DOI: 10.1111/pops.12163.
- Kruglanski, Arie W., Katarzyna Jasko, David Webber, Marina Chernikova in Erica Molinaro (2018): The Making of Violent Extremists. *Review of General Psychology* 22(1): 107–120. Dostopno na DOI: 10.1037/gpr0000144.

- Liht, José, Lucian Gideon Conway III., Sara Savage, Weston White in Katherine A. O'Neill (2011): Religious Fundamentalism: An Empirically Derived Construct and Measurement Scale. *Archive for the Psychology of Religion* 33(3): 299–323. Dostopno na DOI: 10.1163/157361211x594159.
- McCauley, Clark in Sophia Moskalenko (2017): Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model. *American Psychologist* 72(3): 205–216. Dostopno na DOI: 10.1037/amp0000062.
- Milas, Goran (2005): *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Moghaddam, Fathali M. (2005). The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration. *American Psychologist* 60(2): 161–169. Dostopno na DOI: 10.1037/0003-066x.60.2.161.
- Neal, Zachary P in Jennifer Watling Neal (2017): We Didn't Say That: Challenges in the Public Dissemination of a Research Finding with Controversial Implications. *American Journal of Community Psychology* 60(3–4): 424–429. Dostopno na DOI: 10.1002/ajcp.12175.
- Nieburg, Harold L. (1969): *Political Violence: The Behavioral Process*. New York: St. Martin's Press.
- Ofosu, George in Beza Tesfaye (2018): *Education, Civic Engagement and Youth Support for Violence in Fragile States: Evidence from Somaliland*. Dostopno na: https://www.georgeofosu.com/files/ofosu_tesfaye_violence.pdf (20. november 2020).
- Ozer, Simon in Preben Bertelsen (2019): Countering Radicalization: An Empirical Examination from a Life Psychological Perspective. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 25(3): 211–225. Dostopno na DOI: 10.1037/pac0000394.
- Pavlović, Tomislav in Renata Franc (2019): Grize li pas koji laje? Odnos podrške političkom nasilju i njegove stvarne primjene na uzorku mladih Europljana. Predavanje na konferenci *Politološki razgovori, Zagreb*, november 2019. Dostopno na: https://www.bib.irb.hr/1031150/download/1031150.Grize_li_pas_koji_laje_R.pptx (20. november 2020).
- Pavlović, Tomislav in Renata Franc (2020, julij): Do Dark Personality, Uncertainty and Group Relative Deprivation Predict the Same Kind of Political Violence? Predavanje na konferenci *ISSP Annual Conference, Berlin*, julij 2020. Dostopno na: https://www.bib.irb.hr/1072029/download/1072029.3_Session_020_Pavlovi.pptx (20. november 2020).
- Pfundmair, Michaela (2018): Ostracism Promotes a Terroristic Mindset. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 11(2): 134–148. Dostopno na DOI: 10.1080/19434472.2018.1443965.
- Pollock, Gary in Mark Ellison (2014): WP4: Measuring Participation. Deliverable 4.6: Europe-Wide Thematic Report. *MYPLACE (Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement), Grant Agreement No: FP7-266831*. Dostopno na:

https://www.academia.edu/10760616/Political_Activism_in_Pollock_G_and_Ellison_M_2014_Measuring_Participation_European_Commission_MYPLACE_Deliverable_4_6_ (20. november 2020).

- Priest, Susanna, Jean Goodwin in Michael F. Dahlstrom (ur.) (2018): *Ethics and Practice in Science Communication*. University of Chicago Press.
- Saunders, Daniel G. (1991): Procedures for Adjusting Self-Reports of Violence for Social Desirability Bias. *Journal of Interpersonal Violence* 6(3): 336–344. Dostopno na DOI: 10.1177/088626091006003006.
- Scarcella, Akimi, Ruairi Page in Vivek Furtado (2016): Terrorism, Radicalisation, Extremism, Authoritarianism and Fundamentalism: A Systematic Review of the Quality and Psychometric Properties of Assessments. *PLOS ONE* 11(12): e0166947. Dostopno na DOI: 10.1371/journal.pone.0166947.
- Schmid, Alex P. (2013): Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review. *Terrorism and Counter-Terrorism Studies*. Dostopno na DOI: 10.19165/2013.1.02.
- Sugarman, David B. in Gerald T. Hotaling (1997): Intimate Violence and Social Desirability. *Journal of Interpersonal Violence* 12(2): 275–290. Dostopno na DOI: 10.1177/088626097012002008.
- Storm, Ingrid, Tomislav Pavlović in Renata Franc (2020): *Report on the Relationship Between Inequality and Youth Radicalisation from Existing European Survey Datasets*. DARE wp4. Deliverable 4.3.
- Tilly, Charles (1986): European Violence and Collective Action since 1700. *Social Research* 53(1): 159–184.
- Valentino, Benjamin (2000): Final Solutions: The Causes of Mass Killing and Genocide. *Security Studies* 9(3): 1–59. Dostopno na DOI: 10.1080/09636410008429405.
- Valentino, Benjamin A. (2014): Why We Kill: The Political Science of Political Violence against Civilians. *Annual Review of Political Science* 17(1): 89–103. Dostopno na DOI: 10.1146/annurev-polisci-082112-141937.
- Van Zomeren, Martijn (2013): Four Core Social-Psychological Motivations to Undertake Collective Action. *Social and Personality Psychology Compass* 7(6): 378–388. Dostopno na DOI: 10.1111/spc3.12031.
- Van Zomeren, Martijn, Tom Postmes in Russell Spears (2008): Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological Bulletin* 134(4): 504–535. Dostopno na DOI: 10.1037/0033-2909.134.4.504.
- Vigil-Colet, Andreu, Mireia Ruiz-Pamies, Cristina Anguiano-Carrasco in Urbano Lorenzo-Seva (2012): The Impact of Social Desirability on Psychometric Measures of Aggression. *Psicothema* 24(2): 310–315. Dostopno na: <https://www.redalyc.org/pdf/727/72723578021.pdf> (20. november 2020).
- Zimmermann, Ekkart (2017): Theories of Political Violence. V *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*, P. Sturme (ur.), 1–17. John Wiley & Sons, Ltd.